

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.217](https://doi.org/10.12681/er.217)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (1997). Ο ψευδώνυμος επικριτής της «Ποιητικής» του Κων. Οικονόμου στον «Λόγιο Ερμή» και τα κίνητρά του. *The Gleaner*, 21, 284–300. <https://doi.org/10.12681/er.217>

Ο ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΣ ΕΠΙΚΡΙΤΗΣ ΤΗΣ “ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ”
ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΣΤΟΝ “ΛΟΓΙΟ ΕΡΜΗ”
ΚΑΙ ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ

ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ δράση του Κωνσταντίνου Οικονόμου κατά την προεπαναστατική δεκαετία, περίοδο τῆς έντονης παρουσίας του στὰ σχολικά πράγματα τῆς Σμύρνης, ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», τὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τοῦ ὁποῖου ὁ κύκλος ζωῆς συνέπεσε ἀκριβῶς μὲ τὰ χρόνια αὐτά, εἶχε κάθε λόγο νὰ τὴν προβάλλει καὶ νὰ τὴν ἀναδεικνύει. Ὁ Κ. Οικονόμος ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα φωτισμένου δασκάλου καὶ λογίου, πρόσωπο ἀξιοσέβαστο πού τὸ συνόδευε ἡ φήμη δεινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρήτορα, μὲ ἄλλα λόγια λειτουργοῦσε στὴ Σμύρνη σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀγωγοὺς διάχυσης καὶ καλλιέργειας τῶν νέων ιδεῶν καὶ μαθήσεων ὅχι μόνο στὴ διαδικασία τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ στὴ διαδικασία τοῦ κηρύγματος, τῆς διάπλωσης δηλαδὴ καὶ χειραγώγησης εὐρύτερων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ. Καθὼς μάλιστα ἦταν γνωστὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς πού υπέβασκε ἢ ἐκδηλωνόταν κάθε τόσο φανερά στὶς σχέσεις τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, τοῦ σχολείου δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα καὶ τῶν ἀδελφῶν Οικονόμου, Κωνσταντίνου καὶ Στεφάνου, μὲ τὴν συντηρητικὴν Εὐαγγελικὴν Σχολήν, ἀπόρροια γενικότερων ιδεολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιπαραθέσεων,¹ ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ Θεσσαλίας δασκάλου, ὅσο ἄλλωστε καὶ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου, στάθηκε πρωταρχικὸ μέλημα καὶ ἐπιδίωξη τοῦ περιοδικοῦ τῶν νεοελληνικῶν φώτων. Δημοσιεύοντας εἰδήσεις γιὰ τὶς προόδους τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ τὴ συμβολὴν τοῦ Κ. Οικονόμου σ' αὐτές, λόγους του ἢ ἄλλες εἰδικότερες συνεργασίες του, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ τὴν «Αὐτοσχέδιο διατριβὴν περὶ Σμύρνης» (1817),² καὶ ἀκόμη παρουσιάζοντας εἶτε ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ δελ-

1. Φίλιππος Ἡλιού, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ διαφοτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1986.

2. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος [στὸ ἐξῆς *Α.Ε.*] 1811: σ. 409-437, 1814: σ. 138-141, 1817: σ. 28, 520-530, 549-567.

τία είτε σε κριτικότερες βιβλιοπαρουσιάσεις τη συγγραφική του παραγωγή (τά διδακτικά βιβλία που τύπωνε την περίοδο αυτή χάριν της νεολαίας, την «Κατήχηση» και τη «Ρητορική» στα 1813 και τα «Γραμματικά» ή αλλιώς την «Ποιητική» του στα 1817, και βέβαια το λογοτεχνικό του πάρεργο, τη διασκευή του «Φιλάργουρου» του Μολιέρου στα 1816),³ ανάδεικνε την εικόνα ενός λογίου που μοχθοῦσε με πατριωτισμό να ωφελήσει τους ὁμογενεῖς του και με πολυμάθεια, σοφία και ἀρετὴ να τοὺς ὀδηγήσει στὸ δρόμο τοῦ φωτισμοῦ και τῆς προόδου. «Εὐχόμεθα εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος τὸν πληθυσμὸν τῶν τοιούτων ἀνδρῶν πρὸς ταχύτεραν καὶ ὀρθωτέραν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς παιδείας», ἔγραφε καταλήγοντας ὁ ἀνώνυμος βιβλιοπαρουσιαστὴς τῆς «Ποιητικῆς» στὶς ἀρχές τοῦ 1818, ὁ ὁποῖος ἀρκοῦνταν «πρὸς τὸ παρόν», ὅπως δήλωνε, στὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐκδόσεως και στὴν ἀναλυτικὴ ἐκθεση τῶν περιεχομένων της, ἀν και στὴν τελευταία παράγραφο προέβαινε και σὲ ἐπισημάνσεις γιὰ τὶς συγγραφικὲς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου.⁴

Ἡ «Ποιητικὴ» ἦταν τὸ τελευταῖο και σημαντικότερο βοήθημα ποὺ τύπωσε ὁ Οἰκονόμος πρὶν ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου με τὶς γνωστὲς ταραχές τοῦ 1819 και ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε διδάξει τὸ μάθημα ἐπὶ δύο συνεχεῖς σχολικὲς χρονιές.⁵ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴ φροντίδα γιὰ τὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τὴν εἶχαν ἀναλάβει στὴ Βιέννη ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκδοτικοῦ ἐπιτελείου τοῦ περιοδικοῦ, πρῶτα ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ὁ ἡπειρώτης ἔμπορος και ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Κοραῖ, και ὕστερα ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἐκδότες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».⁶ Ἐξάλλου ὁ Οἰκονόμος ὄφειλε ἀσφαλῶς χάριτες και στὸν ἴδιο τὸν Κοραῖ, μιὰ και ὁ τελευταῖος εἶχε στέρξει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ σχετικὸ αἶτημα και νὰ ἐφοδιάσει στὰ 1816 τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου με τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου, ὅπως π.χ. με τὸ *Cours de Rhétorique et des Belles Lettres* τοῦ Hugh Blair,⁷ τὸ ὁποῖο στάθηκε σὲ πολλὰ ὀδηγός του. Ἐνας τρίτος λόγιος τῆς Βιέννης, ὁ Ζηρόβιος Πῶπ, συγγραφέας Μετρικῆς (1803) και συνερ-

3. *A.E.* 1814: σ. 38-45, 1816: σ. 324-325, 1817: σ. 26-28, 598, 1818: σ. 109-113.

4. *A.E.* 1818, ἀρ. 6/15 Μαρτ., σ. 109-113.

5. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὴν «Ἀγγελία» τῆς «Ποιητικῆς», *A.E.* 1817, σ. 27.

6. *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κώστας Λάππας - Ρόδη Σταμούλη, τ. Α', Ἀθήνα 1992, ἐπιστ. 1.4.1817, σ. 223. Πβ. σ. 370, 371, 376.

7. Ἀδαμάντιος Κοραῖς, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, ἐκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., σ. 465, 474.

γάτης τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», διάβασε τὸ χειρόγραφο, πρὶν νὰ κατατεθεῖ στὸν αὐστριακὸ λογοκριτῆ, καὶ «ὑπερεθαύμασε» τὸ περιεχόμενό του, ὅπως διαμήνυε ἐνθαρρυντικὰ ὁ Βασιλεῖοι στὸν Οἰκονόμο τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1817. «Ὡς ποιητικὸς καὶ αὐτὸς —συνέχιζε— καὶ ἀνιχνευτῆς τῶν νεωστὶ γραφάντων περὶ ποιητικῆς, εἶναι ἄξιος πίστεως». ⁸ «Παρότι τὸ βιβλίο δὲν εἶναι πρωτότυπο —μεταφέρω ἐδῶ αὐτολεξεί τὴν ἐκτίμηση τοῦ καινούργιου βιογράφου τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἐκδότῃ τῆς ἀλληλογραφίας του, τοῦ Κώστα Λάππα— φανερώνει ὥστόσο τὴ στέρεη φιλολογικὴ του κατάρτιση, τὴν ἐξοικειώσή του μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, τὶς αἰσθητικὲς θεωρίες καὶ τὴν κριτικὴ, καὶ ἀκόμη μιὰ ἀξιοσημεῖωτη εὐαισθησία ἀπέναντι στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τὴ λαϊκὴ καὶ τὴ λόγια». ⁹

Ἦστερα ἀπὸ τὶς βίαιες συγκρούσεις τῆς Σμύρνης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819 τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο εἶχε πιά κλείσει καὶ ὁ Κ. Οἰκονόμος, στὸ μάτι τοῦ κυκλώνα τῶν ἀναστατώσεων, εἶχε βρεθεῖ ὑπὸ διωγμό, ἐνῶ λίγο πρὶν εἶχε διατελέσει ὑπόλογος στὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὰ νεωτεριστικὰ ἀνοίγματα τοῦ Γυμνασίου. ¹⁰ Νωρίτερα ἀκόμη, στὰ 1814-1815, συντηρητικοὶ κύκλοι τοῦ Πατριαρχείου εἶχαν ἀποδοκιμάσει καὶ τὴν «Κατήχησή» του ἐξαιτίας κάποιων δογματικῶν καινοτομιῶν ποὺ ἐντόπισαν σ' αὐτή, ἐπιβάλλοντας τὴν ἀνατύπωση ὀρισμένων σελίδων διορθωμένων στὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο. ¹¹

Τὸν Μάιο τοῦ 1820, εὐρισκόμενος στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνάμεσα σ' ἓνα ἐχθρικὸ καὶ φιλύποπτο περιβάλλον, ὅπου παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ πετύχει νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ὁ τίτλος τοῦ ἱεροκήρυκα τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ¹² μιὰ νέα δυσάρεστη ἐκπληξὴ τὸν περίμενε ἀπὸ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴ συμπαράσταση στὶς δοκιμασίες ποὺ εἶχε ὑποστεί: ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», τοῦ περιοδικοῦ μὲ τοὺς κοινούς σκοποὺς καὶ τὰ κοινὰ ὀράματα γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας καὶ τὴν πρόοδο τοῦ γένους. Εἶναι πάντως περίεργο —καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑφείλεται μόνον στὶς καθυστερήσεις στὴν πληροφόρηση— ἀλλὰ σὲ διάστημα ἑνὸς περίπου χρόνου μετὰ τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα τῆς Σμύρνης τοῦ 1819 οἱ ἀναφορὲς τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο ἄφηναν τὴν αἴσθηση ὅτι ὅλα συνέχιζαν νὰ λειτουργοῦν σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τί-

8. Κ. Οἰκονόμος, Ἐλληλογραφία, ὅ.π., ἐπιστ. 4.2.1817, σ. 216. Πβ. σ. 374.

9. Ὁ.π., σ. λδ'.

10. Ὁ.π., σ. λζ'.

11. Ὁ.π., σ. λς'.

12. Ὁ.π., σ. λθ'.

ποτε¹³ και μόλις τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐμπεριστατωμένα δημοσιεύματα ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὶς προοπτικὲς τῆς στῆν Ἑλλάδα,¹⁴ ὁ μὲ τὰ ἀρχικώλυμα C.Z. συντάκτης του —ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἡπειρώτη λόγιο καὶ πολιτικὸ στοχαστὴ Κωνσταντῖνο Πολυχρονιάδη, ἀπὸ τὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κοραῆ— ἀφιέρωσε μιὰ παράγραφο στὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης γιὰ νὰ κατηγορήσει εὐθέως τοὺς πλούσιους καὶ εὐρωπαιομαθημένους Σμυρναῖους γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου τους ἐπάνω στῆν ἀκμὴ του (χωρὶς νὰ ἐντραποῦν τὸ γένος ὅλον καὶ τὴν σοφὴν Εὐρώπην, ὅπου τοὺς παρατηροῦν καὶ μετεχειρίσθησαν τὸν σεβάσιμον Οἰκονόμον ὡς ἐχθρὸν τῆς πόλεως των).¹⁵

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, τὸ νέο χτύπημα ποὺ ἐπληξε τὸν πολυπαθὴ διδάσκαλο προερχόταν ἀπὸ φίλιο χέρι, ὅμοιο μὲ τὸ χτύπημα τοῦ Βρούτου στὸν Καίσαρα. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1820 ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» φιλοξένησε σὲ μετὰφραση μιὰ γερμανικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν «Ποιητικὴ», ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὶς «Γοττίνγιες φιλολογικὲς ἀγγελίες» (*Göttingische gelehrte Anzeigen*) καὶ ὑπογραφόμενὴ μὲ τὰ συντομογραφικὰ Ρπφ.¹⁶ Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν γερμανὸ ἑλληνιστὴ Friedrich Ruhkopf, ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα, παρουσιάζοντας συχνὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ βιβλιοπαράγωγι στὸ περιοδικὸ τῆς Γοττίνγης, καὶ αὐτὰ τὰ κριτικὰ σημειώματά του μεταφράζονταν καὶ δημοσιεύονταν στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὡς δεῖγμα τῆς προσοχῆς τῶν Εὐρωπαίων στῆν ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων.¹⁷ Ὁ κριτικὸς τῆς «Ποιητικῆς» ἀντιμετώπιζε στὸ σύνολό του εὐνοϊκὰ τὸ βιβλίον καὶ τὸν συγγραφέα του, ἀλλὰ διατύπωνε καὶ μερικὲς γενικόλογες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ διάταξη τῆς ὕλης καὶ κάποιες βιβλιογραφικοῦ

13. Ὁ πέπλος σιωπῆς συνδεόταν ἴσως μὲ σκοπιμότητες ποὺ ὑπαγόρευαν τὴ γραμμὴ τῆς μὴ ρήξης μὲ τὴν ἐκκλησία, τῆς ὁποίας, ἰδιαιτέρα τῆς σμυρναϊκῆς, ἦταν γνωστὸς ὁ ρόλος στὰ γεγονότα. Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι τὸν ἴδιο καιρὸ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Α.Ε., συσπειρωμένοι γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Καλλιόπη*, ἀσκοῦσαν ἔντονη πολεμικὴ ἐναντίον του, προσπαθώντας νὰ τὸν ἐμφανίσουν ὡς ὄργανο τῆς φατρίας τοῦ Κοραῆ, ἄθεου, ὅπως τὸν κατηγοροῦσαν, ἐχθροῦ τῆς θρησκείας καὶ ἀνατροπέα τῶν καθεστώτων, ἐκμαιεύοντας ἀκόμη καὶ τὴν συμμαχία τῆς Μ. Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγώνα τους κατὰ τῶν «δημοσίᾳ φιλοσοφούντων», δηλαδὴ τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ διαφωτισμοῦ.

14. Α.Ε. 1820, σ. 434-448, 472-487.

15. Α.Ε. 1820, σ. 480. Πβ. σ. 517.

16. Ὁ.π., σ. 213-215.

17. Γιὰ τὶς βιβλιοκριτίες τοῦ Ruhkopf, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημοσιεύτηκαν ἀνώνυμα στὸν Α.Ε., βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Εἰδήσεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίον στὸ γερμανόφωνο περιοδικὸ τύπο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Μνήμων* 12 (1989), 126.

τύπου άπορίες. 'Ο Έλληνας μεταφραστής άπό τήν πλευρά του θεώρησε σκόπιμο νά σχολιάσει όρισμένα σημεία τής κριτικής, άπό τά όποια μόνο τό τελευταίο είχε ουσιαστική σχέση με τό περιεχόμενο του βιβλίου του Οικονόμου: ή παράλειψη παράθεσης των φιλολογικών πηγών που του καταλόγιζε ό γερμανός κριτής όφειλόταν στην άπουσία των αναγκαίων βοηθημάτων άπό τις βιβλιοθήκες τής 'Ελλάδας. Γι' αυτό, κατέληγε, «είναι άσυγκρίτως περισσότερο άξιόπαινος ό κ. Οικονόμος, διότι έκ τής 'Ελλάδος και εις αύτήν τήν 'Ελλάδα, έδυνήθη νά γράψη σφώτερα άπό πολλούς άλλους όμογενείς, διατρίψαντας άρκετούς χρόνους εις τήν Ευρώπην, παρά μεμπτός δια μικρά άμαρτήματα, τά όποια δικαιολογεί ή έλλειψις τής πλουσίας βιβλιοθήκης».¹⁸

'Αλλά ή ύπεράσπιση του συγγραφέα και ό έπαινός του τελείωναν κάπου έδω. Τά μικρά σφάλματα, που άπό συγκατάβαση, κατά τήν άποψη του μεταφραστή, παρέτρεξε ό γερμανός κριτής, θά έπαιρνε ό ίδιος τό θάρρος νά τά ύποδείξει και νά τά έλέγξει, είδοποιώντας μάλιστα άπό τήν άρχή για τήν άυστηρότητα με τήν όποια θά αντιμετώπιζε τό άντικείμενό του. «'Εχει δέ στοχάζομαι, τόσην άρετήν ό κ. Οικονόμος εις τό νά κηρύττη τόν λόγον του θεού, τήν 'Αλήθειαν, ύσσην και εις τό νά τόν ακούη άτάραχα».¹⁹ Οί παρατηρήσεις του δημοσιεύτηκαν σέ τρεις συνέχειες, τόν 'Απρίλιο, Μάιο και 'Οκτώβριο του ίδιου έτους, καταλαμβάνοντας συνολικά σαράντα περίπου σελίδες του περιοδικού.²⁰ Τήν ταυτότητα και τόν τόπο καταγωγής και διαμονής του ό συντάκτης τής κριτικής τά αποκάλυπτε μονάχα στην τελευταία συνέχεια: «'Εν Βενετία 1 Αυγούστου 1820. 'Ανδρέας 'Ανδρέοπουλος Πελοποννήσιος».²¹ Λόγιος και μάλιστα τής φιλολογικής κατάρτισης, όπως τή διαπίστωνε κανείς στο κείμενο τής βιβλιοκρισίας, με τέτοιο όνομα ήταν άγνωστος στους κύκλους τής έλληνικής λογισύνης και άρα όλοι θά είχαν άντιληφθει τήν ψευδωνυμία. Ποιό, λοιπόν, ύπαρκτό πρόσωπο κρυβόταν πίσω άπό τόν συντάκτη τής έπίκρισης;

Πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση του αίνίγματος, νά πούμε λίγα μόνο λόγια για τό περιεχόμενο και τό ύφος τής κριτικής. 'Ο 'Ανδρέοπουλος έπικέντρωνε τήν κριτική του όχι σέ μορφολογικά ή μεθοδολογικά ζητήματα αλλά σέ έπιμέρους περιγραφικές και έρμηνευτικές θέσεις του βιβλίου. 'Ετσι π.χ. θά έλεγχοϋν όσα διαλαμβάνει ό Οικονόμος για τόν όρι-

18. *Α.Ε.* 1820, σ. 218.

19. "Ο.π.", σ. 218.

20. "Ο.π.", άρ. 8/15 'Απριλ., σ. 215-228, άρ. 9/1 Μάϊου, σ. 241-249, άρ. 19/1 'Οκτ., σ. 571-588.

21. "Ο.π.", σ. 588.

συνό τῆς φιλολογίας, τῆ γενικῆ ἀρχὴ τῶν καλῶν τεχνῶν, τὸν ὄρισμὸ καὶ τῆ θεωρία τοῦ ρυθμοῦ, τὴν ἐρμηνεία τῶν μέτρων, τὴν ἀρχαία κωμωδία καὶ τὴν παράβαση τοῦ χοροῦ, τὴ δραματοποιία, τὰ προσωπεῖα καὶ τὴ διάταξη τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὴ στιχουργία καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία, τὴν ὑποδοχή τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ κοινὸ, τὸ ζήτημα τῆς αἰσθητικῆς κρίσης· θὰ ἐλεγχθοῦν ἐπίσης οἱ πηγές τοῦ συγγραφέα, ὀρισμένες ἀνακριβείες του καθὼς καὶ γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς του ἀκαταλληλίες, ἐνῶ, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀφιέρωση τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὀδηγισμὸ ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, ὁ κριτικὸς θὰ πραγματευθεῖ σὰν σὲ ἐπίμετρο τὴν ἔννοια τῆς εὐεργεσίας. Ἡ κριτικὴ ἦταν γενικὰ ἀυστηρή, ὄχι ὅμως λιβελλογραφικὴ, ἐπιστημονικοφανῆς, διατυπωμένη ἀπὸ ἕνα ἄνθρωπο ποῦ εἶχε ἐντρυφήσει καὶ κατεῖχε καλὰ τὴ φιλολογικὴ βιβλιογραφία, διανοισμένη ὅμως συχνὰ καὶ μὲ αἰχμές, τίς περισσότερες φορὲς καυστικὲς, γιὰ τὴν ἐπάρκεια τοῦ συγγραφέα. Ἀνθολογῶ μερικὲς ἀπὸ τίς μειοτικὲς κρίσεις τοῦ Ἀνδρεόπουλου: «Ἐπειδὴ ἕνα μόνον διδάσκαλον κυρίως τῆς Φιλολογίας ἔχομεν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἃς τὸν ἔχομεν καὶ καθὼς πρέπει»²² — «Εἰς δὲ τοὺς ἀκολουθούσους στίχους 12-18 τῆς αὐτῆς σελίδος, ἐνθα ἔπρεπε νὰ βάλῃ μόλιβον εἰς τὴν διάνοιαν, ὡς λέγει ὁ Βάκων, πτερὰ ἔβαλεν ὁ κ. Οἰκονόμος καὶ παραπετᾶ πράγματα χρῆζοντα ἐρμηνείας»²³ — «Ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατὸν νὰ ὀρθοβατήσῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἀφοῦ στρεβλοὶ ἦσαν οἱ ὀδηγοὶ του;»²⁴ — «Τόσον ἄδολον χαρακτήρα ἐλπίζω νὰ εὔρω εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον, ὅσος ἀπαιτεῖται ἵνα ὁμολογήσῃ ὅτι τὰ ἀντέγραφε χωρὶς νὰ τὰ ἐννοῇ».²⁵ Στὸν ἐπίλογον, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε σπεύσει νὰ προαναγγεῖλει ὅτι διεξοδικότερη κριτικὴ ἐτοίμαζε ἕνας «ὁμογενὴς λόγιος, σπουδάζων εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς ἀρκτικῆς Γερμανίας»,²⁶ ὁ ἐπικριτὴς ἔπαιρνε κατηγορηματικὴ θέση. Χαρακτήριζε τὸ βιβλίον καλὸ καὶ χρήσιμον, «ὡς τὸ μόνον εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ εἶδος του», ἀλλὰ τὴν ὅλην προσπάθεια ἀποτυχημένη ἀπὸ ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων βιβλίων. «Οἱ ὀλιγώτατοι σοφοὶ μας, μαχόμενοι πρὸς πολλὰς δυσκολίας, ἔπεται ἐξ ἅπαντος νὰ ἀποτυγχάνωσι πολλάκις, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἐλαττοῦται ὁ πρὸς αὐτοὺς χρεωστούμενος ἔπαινος».²⁷ Γι' αὐτὸ παρακαλοῦσε τὸν συγγραφέα νὰ μὴ λυπηθεῖ καὶ ἀθυμήσει.

Ποιὸς τελικὰ ἦταν ὁ Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος; Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι καὶ

22. "Ο.π., σ. 220.

23. "Ο.π., σ. 223-224.

24. "Ο.π., σ. 576.

25. "Ο.π., σ. 579.

26. "Ο.π., σ. 571.

27. "Ο.π., σ. 586.

πάνω χρόνια καταρτίζοντας τὰ Εύρετήρια τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» τὸν εἶχα ταυτίσει μὲ τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη καὶ ἡ ταύτιση αὐτὴ πέρασε στὴν ἔκδοση χωρὶς κὰν ἐρωτηματικὸ.²⁸ Ἐπρόκειτο, θυμᾶμαι, γιὰ μιὰ γενικὰ παραδεκτὴ τότε ἀποψη ποὺ τὴν υἰοθέτησα περίπου ἀβασάνιστα. Ὁ Φαρμακίδης βρισκόταν βέβαια στὰ 1820 στὴ Γερμανία ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορντ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης, ἔχοντας ἐγκαταλείψει τὴ διεύθυνση τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἐξολοκλήρου στὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, δὲν ἐσκίαζε ὡστόσο τὴ σχέση του μὲ τὸν Οἰκονόμο κανένα ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐκκλησίας ποὺ θὰ τοὺς χώριζαν ἀργότερα. Ἀντίθετα σήμερα γνωρίζουμε τὴ βοήθεια ποὺ πρόσφερε στὴν τυπογραφικὴ διεκπεραίωση τῆς «Ποιητικῆς» στὴ Βιέννη, ἴσως μάλιστα νὰ ἦταν αὐτὸς ποὺ, ὅπως εἶδαμε, τὴν πρωτοπαρουσίασε στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ὑποσχόμενος νὰ ἐπανέλθει ἀργότερα μὲ μιὰ οὐσιαστικότερη προσέγγιση²⁹ (ἄραγε τὸν Φαρμακίδη ὑπαινισσόταν στὴ σχετικὴ ἀναφορά του ὁ Ἀνδρέουπος ἢ ἀπλῶς ἐπρόκειτο γιὰ παραπλανητικὸ ἐλιγμό;).

Προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῆς βιβλιοκρισίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη γλωσσομάθεια ποὺ θὰ ἀποκάλυπτε (λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, ἰταλικά, ἀγγλικά) μαζὶ καὶ ἓνα μεγάλο εὖρος φιλολογικῶν ἐνδιαφερόντων, τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζω ἀν ταίριαζαν στὶς σπουδὲς ἑνὸς θεολόγου, ὅπως ὁ Φαρμακίδης (ἀν καὶ εἶχε στὸ ἐνεργητικὸ του φιλολογικὲς ἐκδοτικὲς δραστηριότητες³⁰), θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει τουλάχιστο στὸν προσδιορισμὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ συντάκτη τῆς. Ὑποδεικνύοντας π.χ. σ' ἓνα ἀπὸ τὰ σχόλιά του στὴν κριτικὴ τοῦ Fr. Ruhkopf κάποιο γεωγραφικὸ λάθος γιὰ τὶς Κυδωνίες (ὁ γερμανὸς κριτὴς τὶς συνέχεε μὲ τὴν Κυδωνία τῆς Κρήτης), ὁ σχολιαστὴς συγκέντρωνε καὶ ἄλλα τοπωνύμια ποὺ εἶχαν τυπωθεῖ παραφθαρμένα ἢ μὲ λανθασμένες περιγραφὲς στὰ συγγράμματα καὶ τοὺς χάρτες τῶν Εὐρωπαίων.³¹ Ἀπὸ τὰ ἑξὶ παραδείγματά του τὰ τέσσερα προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο. Στὸ τέλος ἐξᾶλλου τῆς κριτικῆς του, θιγμένος ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἀφιέρωσης τῆς «Ποιητικῆς» στὸν ὀδηγητὸν ἔμπορο Ἀλέξ. Μαῦρο, χορηγὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, θὰ θεωρήσει ἀδικία τὴ σύγκριση ἑνὸς τοπικοῦ εὐεργέτη μὲ τοὺς ἐθνικοὺς εὐεργέτες, τοὺς ἠπειρωτὲς ἀδελφούς Ζωσιμᾶ καὶ τὸν Καπλάνη, καὶ θὰ κακίσει τοὺς Γιαννιωτὲς

28. *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαραστατικὰ περιοδικά. Εὐρετήρια Β' (Ἑρμῆς ὁ Λόγιος) 1811-1821*, Ἀθήνα 1976, σ. 5.

29. Βλ. ἐδῶ σ. 285.

30. Εἶχε λίγο πρὶν ἐπιμεληθεῖ τὴν ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ τῶν *Στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* τοῦ Fr. Jacobs, τ. Α'-Δ', Βιέννη 1815-1818.

31. *A.E.* 1820, σ. 216.

—ὁ ἴδιος βέβαια θὰ φροντίσει νὰ δηλώσει ὅτι δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ Γιάννενα ἀλλὰ φίλος τῆς πόλης τους³²— γιὰ τὴν ἀδιαφορία τους καὶ τὴν ἔλλειψη ἀντίδρασης ἀπέναντι σ' αὐτὴ καὶ σὲ ἄλλες ἀδικες προκλήσεις ποὺ εἶχαν δεῖ παλαιότερα τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἐρμῆ» γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων τους, «προδίδοντες φανερώς τὰ δίκαια τῆς πατρίδος των».³³

Ἄπὸ τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα, τὴν οἰκείωση δηλ. μὲ τὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ἠπειροῦ καὶ τὴν αὐτόκλητη υπεράσπιση τῶν Ἠπειρωτῶν στὰ θέματα τῆς παιδείας, προκύπτει, νομίζω, ὅτι ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς «Ποιητικῆς» πρέπει νὰ εἶχε προφανῶς ἠπειρωτικὲς καταβολές ἢ τουλάχιστο στενὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἠπειρο καὶ τὰ Γιάννενα καὶ ὄχι φυσικὰ μὲ τὴν Πελοπόννησο τοῦ Α. Ἀνδρέοπουλου. Πραγματικὰ τὴν εἰκασία αὐτὴ ἤλθε νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσει μεταγενέστερη ἔρευνά μου —ποὺ ἐπιχειρήθηκε γιὰ ἄλλες ἀναζητήσεις— στὰ ἀρχεῖα Κωνσταντίνου Ἀσώπιου καὶ Χριστόφορου Φιλητᾶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδιαίτερα στὴ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία. Ὑστερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ὅσα ἀποκάλυψε ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο ἠπειρωτῶν φίλων, συνυποτρόφων τοῦ Γκίλφορντ (μετὰ τὴ σχολαρχία τους στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, ὅπου ὁ ἓνας εἶχε διαδεχθεῖ τὸν ἄλλο, σπούδαζαν φιλολογία, ὁ πρῶτος στὴ Γοτίγγη καὶ ὁ δεύτερος στὴν Ὀξφόρδη), δὲν ἔμεινε καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ Ἀνδρέοπουλου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο. Ἐπειδὴ διαπιστώνεται καὶ κάποιου εἴδους συνεργία τοῦ Φιλητᾶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης, οἱ δικές του μαρτυρίες, μαζὶ μὲ ἄλλες ποὺ εἶδαν τότε τὸ φῶς, συμπληρώνουν τὸ σκηνικόν, ὅπου παίχθηκε ἓνα δράμα μὲ θύτη καὶ θύμα δύο ἀπὸ τὰ κορυφαῖα πνευματικὰ ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς.³⁴ Ἄς δοῦμε μὲ τὴ σειρά πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα.

32. "Ο.π., σ. 584, 587.

33. "Ο.π., σ. 584.

34. Στὴν αὐτίση τοῦ Ἀνδρέοπουλου μὲ τὸν Ἀσώπιο εἶχα ὀδηγηθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ὥστε πρόλαβα νὰ τὴν ἀνακωινώσω στὸν συνάδελφο Ἀλέξη Πολίτη ποὺ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ψευδώνυμου συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας, γνώστη καὶ σχολιαστὴ τῆς μετρικῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἔτσι στὸ βιβλίο του *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 152 (σημ. 46) γιὰ πρώτη φορὰ ἀποκατέστησε τὴν ἀλήθεια ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ψευδωνυμίας, ἀναφέροντας συγχρόνως καὶ τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του. Στὸν Ἄλ. Πολίτη ἢ σὲ δική μου πληροφόρηση βασίστηκαν ἔκτοτε καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔτυχε νὰ τοὺς ἀπασχολήσει τὸ δημοσίευμα τοῦ Α.Ε., βλ. Anna Tambaki, «L'impact de l'œuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce», *Folia Neohellenica* 7 (1985-1986), 168 (σημ. 4), Μαρία Στασινοπούλου, ὁ.π., σ. 126, Θεόδ. Γ. Παπακωνσταντίνου, *Προεπαναστατικὴ ἐκπαίδευση καὶ παιδεία. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, Ἀθήνα 1989, σ. 143, Ἀθα-

1ο. Τὸ ἀντίτυπο τῆς «Ποιητικῆς», αὐτὸ ποὺ διάβασε καὶ βιβλιόκρινε ὁ Fr. Ruhkopf, εἶχε καταταθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγγης μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀσώπιου.³⁵

2ο. Οἱ πρῶτες κρίσεις γιὰ τὸ βιβλίο ὀφείλονταν στὸν Χριστόφορο Φιλητᾶ, ὅταν, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς παράδοσης τοῦ «Οἰδίποδα Τυράννου» στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης κατὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1818, χρειάστηκε νὰ τὸ συμβουλευτεῖ: «Ὁ ἅγιος Ἱεροκῆρυξ ἐπραγματεύθη ἐπιπολαίως, συγκεχυμένως καὶ τρόπον τινὰ σχολαστικῶς τὴν ὕλην. Ἰδίωμα ἀναπαλλοτρίωτον ὄλων τῶν συραπτόντων».³⁶

3ο. Ὁ Ἀσώπιος τὸ 1819 μελετᾷ τὴν «Ποιητικὴν», ποὺ τοῦ δίνει ἀφορμὲς νὰ τὴ σχολιάζει στὰ γράμματά του μὲ φιλοπαίγμονα διάθεση.³⁷ Τὸν ἴδιο καιρὸ ἔχει ἀρχίσει νὰ δημοσιεύεται στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» μὲ τίτλο «Φιλολογία» μιὰ ἐπιστολιμαία διατριβὴ τοῦ ἴδιου μὲ ἀποδέκτη τὸν Ἰάκωβο Ρῶτα, συνεργάτη του στὴ σχολὴ τῆς Τεργέστης, γιὰ τοὺς Ἑλληνας κλασικούς, τὴν κριτικὴ στάση τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀπέναντί τους, τὶς τύχες τῆς κλασικῆς παιδείας, τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα κτλ., διατριβὴ ποὺ ἐξακολούθησε νὰ δημοσιεύεται σὲ πολλὲς συνέχειες καὶ τὸ 1820. Ὁ ἀναγνώστης συναντοῦσε ἐκεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ παρα-

νασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, *Νεοελληνικὴ αἰσθητικὴ καὶ εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα [1989], σ. 403, Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, *Ὁ Ἑλληνικὸς Προεπαναστατικὸς Τύπος Βιέννη - Παρίσι (1784-1821)*, Ἰδρυμα Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ [1995], σ. 118. Στὰ δύο δημοσιεύματα ποὺ ἔχουν ἀξιοποιήσει τὰ ἀρχεῖα Φιλητᾶ καὶ Ἀσώπιου, δηλ. στὴ μελέτη τοῦ Κων. Διαμάντη «Ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς εἰς τὴν Ἑσπερίαν», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 8 (1959), 9 (1960), 10 (1961) —δημοσιεύτηκε σὲ πολλὲς συνέχειες— καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Στεφ. Μπέτη, *Φιλητᾶς καὶ Ἀσώπιος. Οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἰωάννινα 1991, δὲν σχολιάζεται ὀτιδήποτε σχετικὸ μὲ τὸ θέμα τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ Α.Ε.

35. Σχέδιο γράμματος τοῦ Ἀσώπιου στὸν Ἰάκωβο Ρῶτα, Νοέμβριος 1818, ΕΒΕ Ασ 1805, φ. 9^ρ-12^ρ. Τοῦ ζητᾷ νὰ τοῦ στείλει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα βιβλία καὶ δύο ἀντίτυπα τῆς *Ρητορικῆς* τοῦ Ν. Βάμβα γιὰ νὰ καταθέσει τὸ ἓνα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως εἶχε κάνει καὶ μὲ τὴν «σχολαστικὴν Ποιητικὴν» τοῦ Οἰκονόμου (ὁ χαρακτηρισμὸς προφανῶς ἐδῶ σήμαινε «βιβλίο γιὰ σχολικὴ χρῆση»).

36. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιου, Τεργέστη 12.10.1818, ΕΒΕ Ασ 240. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 10 (1961) 3.

37. Βλ. π.χ. τὸ γράμμα τοῦ Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοτίγγη 14.3.1819, ΕΒΕ Φ15: «Θέλεις νὰ γένῃς ἰχθύος ἀφανότερος, ἀνάγνωσε τὴν [ρητορικὴν] τοῦ Χρυσίππου καὶ δὲν ἤξεύρω τίνος ἄλλου· ἐγὼ [...] προσαρμόζω τὸ δεύτερον εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ ποιητικωτάτου ἀγίου· καὶ διὰ τοῦτο πρόλαβε νὰ μοῦ ἐπάρῃς κανὲν συγχωροχάρτιον...».

πομπές στην «Ποιητική», στην πολυμάθεια και τὸν πατριωτισμὸ τοῦ συγγραφέα.³⁸

4ο. Στις ἀρχὲς τοῦ 1820, πρὶν ἀρχίσει νὰ δημοσιεῦται ἡ ἐπίκριση στὸν «Λόγιον Ἐρμῆ», ξεκινοῦσε στὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο φίλων τὸ θέμα τοῦ Ἰωαννίτη λογίου τοῦ 17ου αἰῶνα Βησσαρίωνα Μακρῆ με ἀφορμὴ ἓνα ἀβλέπτημα τοῦ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπονομάσει Μακρῆ τὸν καρδινάλιον Βησσαρίωνα τὸν Τραπεζούντιο.³⁹ Τελικά, ὕστερα ἀπὸ κοινὴ συνεννόηση, θὰ ἐπιχειρήσουν, καθένας ξεχωριστά, νὰ ἐλέγξουν τὴ σύγχυση, ὁ μὲν Ἀσώπιος στὴν κριτικὴ τῆς «Ποιητικῆς» με πικρὸ σχόλιο γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν φιλολογικῶν πηγῶν τοῦ συγγραφέα,⁴⁰ ὁ δὲ Φιλητᾶς σ' ἐνα κατασκευασμένον ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀσώπιο, ποῦ περιεῖχε βιογραφικὰ τοῦ Βησσαρίωνα Μακρῆ, χωρὶς ὅμως καμιά ἀναφορὰ στὸ ἀβλέπτημα τοῦ Οἰκονόμου — αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ὁδηγία τοῦ Ἀσώπιου⁴¹—, κείμενο ποῦ δημοσιεύτηκε ἐπίσης στὸν «Λόγιον Ἐρμῆ» στὸ ἴδιο τεῦχος με τὴν τρίτη συνέχεια τῆς βιβλιοκρισίας.⁴²

5ο. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820 ἓνα γράμμα σταλμένο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Γοττίγγη — συντάκτης του ἦταν ὁ Στέφανος Κανέλος, μόνιμος συνεργάτης τοῦ «Λογίου Ἐρμῆ», καὶ ἀποδέκτης ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης— πρόσφερε στὸν Ἀσώπιο ἀπὸ πρῶτο χέρι ἔγκυρες πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἄμεσα θιγόμενου ἀπὸ τὴν κριτικὴ, δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ Κων. Οἰκονόμου, παρεπίδημου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, ὅπως ἀναφέραμε, στὴ βρασιλεύουσα. Ἐδαμιονίσθη ὁ ἐκ Δημοσθένους τῆς Σμύρνης μεταμορφωθεὶς εἰς ἱεροκόρακα τῆς βασιλευούσης διὰ τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ποιητικῆς του», ἀναμετέδιδε ὁ Ἀσώπιος στὸν Φιλητᾶ.⁴³ Ἡ συνέχεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Κανέλου αἰφνιδίασε τὸν αἰσθανόμενον ἀσφαλὴ πίσω ἀπὸ τὴν ψευ-

38. *Α.Ε.* 1820, σ. 69, 70, 71, 287, 395, 489, 718. Πβ. ἐπίσης τὰ εὐμενῆ σχόλια του γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Οἰκονόμου στὸν *Α.Ε.* 1817, σ. 374-375.

39. Κων. Δικμάντης, *δ.π.*, σ. 890, 976, 1076, 1077, πβ. Στεφ. Μπέτης, *δ.π.*, σ. 88-89. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ γράμμα Ἀσώπιου στὸν Φιλητᾶ, Γοττίγγη 7.9.1820, *ΕΒΕ* Φ18.

40. *Α.Ε.* 1820, σ. 248-249.

41. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Ὁξφόρδη 10.5.1820, *ΕΒΕ* Ασ 248. Πβ. Κων. Δικμάντης, *δ.π.*, σ. 976.

42. *Α.Ε.*, ἀρ. 19/1.10.1820, σ. 592-595. Τὸν ἴδιο χρόνο παρόμοιες ἀποκαταστάσεις λαθῶν ἢ παραδρομῶν τῆς «Ποιητικῆς» ἐντοπίζονται καὶ σὲ ἄλλες συνεργασίες τοῦ *Α.Ε.*, βλ. τὸ βαθυστόχαστο κριτικὸ σημείωμα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ τὶς μεταφράσεις ὑπογραφόμενον με τὰ στοιχεῖα *Ι.Ν.*, *Α.Ε.* 1820, σ. 120.

43. Γράμμα ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πρὸ τῆς 22.8.1820, *ΕΒΕ* Φ19.

δωнуμία του κριτικό: ο Οικονόμος σέ μιὰ συνομιλία του με τόν ηπειρώτη έμπορο Ίωάννη Πολυχρολιάδη —τή στιχομυθία τους αναπαράγει ο Άσώπιος στήν έπιστολή του Φιλητά σχολιάζοντας άπρεπα κάθε φράση του Οικονόμου— τόν κατονόμασε χωρίς περιστροφές ώς συντάκτη του δημοσιεύματος, άπόρησε με τήν ένέργεια του Κοκκινάκη νά καταχωρίσει στόν «Λόγιο Έρμη» αυτά τά «χάλια και σκατολογήματα» και προανήγγειλε άνασκευή τής έπίκρισης άπό έθελοντές φιλοσόφους όμογενείς τής Ευρώπης. Ο συνομιλητής του άπό τήν πλευρά του άρκέστηκε νά του εκφράσει τή συμπάθειά του: «νομίζω ότι εις τοιούτους καιρούς δέν έπρεπε νά σ'απειράζωσι» («διωκομένους», διευκρινίζει ο Άσώπιος στόν Φιλητά). Μένοντας με τήν άπορία πώς μάντεψε ο Οικονόμος τήν ταυτότητά του και έν άναμονή τής ανάίρεσης τής κριτικής του, ο Άσώπιος θά βιαστεί νά στείλει στόν «Λόγιο Έρμη» τό τρίτο και τελευταίο μέρος της, «χωρίς άναισχυντίαν μέν, χωρίς όμως πάλιν μεγάλην φειδών τής άγισσύνης του». ⁴⁴ Λίγο άργότερα ή καθολική αντίδραση τήν όποία φαίνεται νά ξεσήκωσε ή έπίθεση κατά του Οικονόμου, άποτυπώνταν συγκρατημένα όσο και με ένα τόνο άδιόρατης άνησυχίας στήν τελευταία παράγραφο ενός άχρονολόγητου, αλλά του Οκτωβρίου 1820, γράμματος πρós τόν φίλο του: «Τά γραφθέντα του Πελοποννησίου έφεραν άπανταχοῦ μεγάλην άναταραχήν και πολλαχόθεν πολλούς προκεραυνούς [;] έναντίον του· άκόμη δέν έφάνη τίποτε» ⁴⁵ (έννοούσε άναιρετικό δημοσίευμα).

6ο. Πραγματικά, έναν άπό τούς άπόηχους τής γενικής κατακραυγής και δυσaréσκειας συλλαμβάνουμε στήν άλληλογραφία του Κοραή, άγρυπνου παρατηρητή όσων συνέβαιναν στους κόλπους τής έλληνικής λογισσύνης, που δέν μπόρεσε νά προλάβει τό άτόπημα. Σε γράμμα του τής 3 Νοεμβρίου 1820 πρós τόν εκδότη του «Λόγιου Έρμη» ο γέροντας του Παρισίου, χωρίς τήν παραμικρή άναφορά στο όνομα του συντάκτη τής βιβλιοκρισίας, για τό όποιο θά ήταν ίσως πληροφορημένος, έθετε τό θέμα στις πραγματικές του διαστάσεις και άνέλυε όλες τις παραμέτρους του: χρέωνε, είναι αλήθεια με διακριτικότητα, παραλείψεις στόν Κωνσταντίνο Κοκκινάκη ως υπεύθυνο του περιοδικού, και έπεσήμαινε τήν άκαιρη, που εκείνη τή συγκεκριμένη ώρα μεταφραζόταν σέ άνανδρη και αίσχρο έπίθε-

44. "Ο.π. «Όταν τήν άναγνώσης —συνέχιζε— γράψε με τήν γνώμη σου. Έάν τόν φωτίση ο διάβολος νά γράψη τήν άπάντησιν κατευθείαν πρós τ' όνομά του, θέλω τόν στολίσει αυτόν και τόν συνιδιάσκαλόν του [δηλ. τόν Κούμα] ως τούς πρέπει».

45. Σχέδιο γράμματος, άχρονολόγητο, αλλά πρós τής 28.10.1820, ΕΒΕ Ασ 1807, φ. 13ν.

ση έναντίον ενός λογίου έξουθενωμένου από τους διώκτες του, αλλά συγχρόνως και τῆ βλάβη και τις πιθανές συνέπειες για τὸ διαφωτιστικὸ στρατόπεδο και τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ», σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή πού δεχόταν τὴν κατὰ μέτωπο πολεμικὴ τῶν ἀντιπάλων του, τοῦ περιοδικοῦ δηλ. «Καλλιόπη» και τοῦ κύκλου της. Ἔς παρακολουθήσουμε τὸ κύριο μέρος τοῦ προβληματισμοῦ του: «... τὸ παρατελευταῖον τετράδιον εἶχε μὲ λυπήσειν ὀλίγον, ὅτι παρέδραμες τὴν διατριβὴν τοῦ Ἀνδρεοπούλου χωρὶς καμμίαν σημείωσιν. Ὁ λόγος, φίλε μου, δὲν εἶναι περὶ τῆς κρίσεως, οὐδὲ περὶ τοῦ κρίνοντος ἢ κρινομένου ἀλλὰ περὶ τῆς ἀκαιρίας. Νὰ κατακρίνη τις (καὶ μὲ πικρίαν ὅχι ὀλίγην) τὸν Οἶ *** εἰς καιρὸν ὅταν καταδιώκεται ἀπὸ Ταρτούφους, εἶναι τὸ αἰσχρὸν και ἀνανδρον “κειμένῳ ἐπεμβαινείν”. Ἐπειτα και βλέπτει πολὺ και σὲ και τὴν ἀγαθὴν ὅλην μερίδα τῶν φίλων και συνεργῶν σου, ἐπειδὴ ἐγγειρίζει ὕπλα νέα εἰς τοὺς Ταρτούφους, και φίλους ἴσως νέους. Τίς ἔχει νὰ σὲ πιστώσῃ, ὅτι οἱ τόσον πικρὰ κριθέντες δύο προφέσσορες [ὁ δεύτερος ἦταν ὁ Κων. Κούμας, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εὐθεῖες, μὲ ἀρκετὴ εἰρωνεῖα διατυπωμένες, βολές στὴν ἐπίκρισιν⁴⁶] δὲν θέλουν εἰς τὸ ἐξῆς δι’ ἐκδίχησιν ἐνωθῆν μὲ τὴν Καλλιόπην μὲ τὸν Κ[οδρικῶν], μὲ τὸν Ἰππ[αρίωνα], [δηλ. τὸν Ἰλαρίωνα Σιναῖτη] και μὲ ἄλλους τοιοῦτους ἐξωλεστάτους ἀνθρωπίσκους;»⁴⁷ κτλ. Νὰ δικαιώθηκαν ἄραγε οἱ φόβοι τοῦ Κοραῖ, ὅταν στὴ συνέχεια ὁ Κων. Οἰκονόμος θὰ μεταπηδοῦσε στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο και τί μερίδιο εὐθύνης θὰ ἔπρεπε νὰ καταλογίσουμε γιὰ τὴ μεταστροφή αὐτὴ στὴ μεταχείριση πού τοῦ ἐπεφύλαξαν οἱ φίλοι του;

Ὅπως δὴποτε, δημόσια διαμαρτυρία ἢ ἀντίλογος στὴν κριτικὴ τοῦ Ἀσώπιου, ἀπ’ ὅσο γνωρίζω, δὲν ὑπῆρξε, οὔτε ὁποιοδὴποτε εἶδος ἐπανόρθωση ἀπὸ τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ». Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1834, στὴν

46. Α.Ε. 1820, σ. 572, 582. Βασικὴ αἰτία τῆς ἐπιθετικότητος τοῦ Ἀσώπιου ἦταν προφανῶς ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Κούμας, μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Γοττίνγη τὸ 1819, διέδιδε πῶς ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἑλληγες σπουδαστὲς τοῦ Πανεπιστημίου «ἐλπὶς δὲν εἶναι προκοπῆς», στάση πού ἐπιζήτησαν νὰ καταγγείλουν δημόσια, χωρὶς τελικὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουν, οἱ θιγέντες σπουδαστὲς. Οἱ εὐνοϊκὲς τελικὰ ἐντυπώσεις τοῦ Κούμα πού εἶδαν τὸ φῶς στὸν Α.Ε. 1820, σ. 89-91, ὑπῆρξαν, κατὰ τὸν Ἀσώπιου, προῖον τοῦ πανικοῦ του μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ τῆς δημοσιοποίησης τοῦ καταγγελτικοῦ κειμένου τῶν σπουδαστῶν. (Τόσον ὀλιγώτερον τὸν φθονῶ — ἔγραφε στὸ γράμμα του τῆς 15.3.1820 στὸν Φιλητᾶ ἀναποδίδοντας τὰ ἴσα στὸν Κούμα — ὅσον εὐκολώτερον γνωρίζω τὸ νὰ γένη κανεὶς δόκτωρ, ὡς αὐτός, και κλεψυλόγος archicharlatan καταπατῶν τὴν συνείδησιν και γεμίζων τὸ πουργίον του), ΕΒΕ Φ 20.

47. Ἀδαμάντιος Κοραῖς Ἀλληλογραφία, τ. Δ', Ἀθήνα, ἔκδ. ΟΜΕΔ, 1982, σ. 268. Πβ. Μαρία Στрасиноπούλου, ὁ.π., σ. 126.

Ἐθῆνα, νεοσύστατη πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὁ συντάκτης μιᾶς ἀπάντησης σὲ βιβλιοκρισία δημοσιευμένη στὴν ἑφημερίδα («Ἀθηνᾶ») γιὰ τὸν («Λέανδρον») τοῦ Π. Σούτσου, ἀνέτρεχε στὸν «Λόγιον Ἑρμῆ» προκειμένου νὰ προσκομίσει παραδείγματα ὑποδειγματικῆς κριτικῆς: «ιδέτε τὸν Κοραῖν μὲ πόσῃν εὐγένειαν ἐπέκρινε τὸν Σνεϊδέρον· ιδέτε τὸν Ἀσώπιον μὲ πόσῃν εὐγενῇ αὐστηρότητά ἐπέκρινε τὸν Οἰκονόμου». ⁴⁸ Δὲν θὰ ἦταν, φαντάζομαι, τόσο ἡ θετικὴ ἀντιμετώπιση ὅσο ἡ ἀνοιχτὴ ἀπόδοση τῆς πατρότητας τῆς κριτικῆς στὸν Ἀσώπιον, καθηγητὴ τότε ἀκόμη στὴν Ἰόνιον Ἀκαδημία, ποὺ θὰ αἰφνιδίασε τοὺς ἀναγνώστες, ὅσοι μποροῦσαν ὕστερα ἀπὸ τόσον καιρὸ νὰ ἐνεργοποιήσουν τοὺς ἀναγκαίους συνειρμούς καὶ νὰ συσχετίσουν ἄμεσα τὴν ἀόριστη ἀναφορὰ τῆς («Ἀθηνᾶς»), ἐκτὸς καὶ ἂν εἶχε καταστήσει πλέον κοινὸ μυστικὸ ἢ πραγματικὴ ταυτότητα τοῦ ψευδώνυμου ἐπικριτῆ τῆς («Ποιητικῆς»), ἀπόδειξη ἔτσι ἢ ἀλλιῶς τῆς ἀπήχησης τοῦ δημοσιεύματος τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». «Ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ὅποιες ἀντιδράσεις, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες, στὸ κείμενο τοῦ Ἀσώπιου, μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον θὰ εἶχε νὰ προσπαθήσει κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν ἴδια τὴν ὀπωσδήποτε περιέργη κυρίως γιὰ τὸ χρόνον ποὺ ἐκδηλώθηκε στάση τοῦ ἡπειρώτη λογίου. Γιατὶ δὲν ἀνῆκε στοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ προκαλοῦσε μὲ τίς πράξεις του, ἔστω καὶ ὑπὸ σκιά, θόρυβο καὶ ἀναστάτωση, χωρὶς νὰ ἔχει ὑπολογίσει ὅλα τὰ δεδομένα, συγκυρίες, ἰσοροπίες, συμφέροντα κτλ.

Τί μπορεῖ, λοιπόν, νὰ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς κριτικῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Οἰκονόμου; Νομίζω ὅτι οἱ πηγές ποὺ ἀποκάλυψαν τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τοῦ κριτικοῦ τῆς («Ποιητικῆς») περιέχουν καὶ τίς μαρτυρίες ἐκεῖνες ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε κάποιες βασίμες ὑποθέσεις γιὰ τὰ κίνητρα τῆς πράξης του. Χωρὶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἴσως νὰ θεωρούσαμε ὡς ἱκανοποιητικὴ καὶ πειστικὴ ἀπάντηση ὅσα ὁ ἴδιος διακήρυσσε εἰκοσιδύο χρόνια ἀργότερα στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ σημασία τῆς κριτικῆς, ἐνὸς φιλολογικοῦ κλάδου τὸν ὁποῖο θὰ ὑπηρετήσῃ μὲ συνέπεια καὶ ἀξιοπῆτα τόση ὥστε νὰ ἀναγορευθεῖ σὲ ἀρχηγὸ τῆς κριτικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. ⁴⁹ «Ἄλλ' ἢ Κριτικὴ, ἥτις πρεσβεύει τὸ λεγόμενον φίλος μὲν

48. Ἀθηνᾶ, φ. 152/13.6.1834, σ. 612. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύεται στὸ: Γ. Βελουδῆς (ἐπιμ.), Ὁ Λέανδρος, Ἀθῆνα 1996, σ. 182-186. Τὶς πληροφορίες ὀφείλω στὸν συνάδελφο Κ. Λάππα, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ.

49. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Δημοτικισμὸς καὶ κριτικὴ», Νέα Ἑστία 26 (1939) 1501-1502 [= Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς, Ἀθῆνα 1982, σ. 306-308]. Πβ. τοῦ ἴδιου Ποιηταὶ τοῦ ἸΘ' αἰῶνα, Ἀθῆνα 1954, σ. λε' [= Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς, σ. 210], Pana-

Πλάτων φιλότατη δὲ ἀλήθεια (...) ζητοῦσα μετὰ ζήλου τὸ ὀρθόν, γίνεται πολλάκις πολὺ τολμηρά, δὲν κήδεται οὐδὲ ἀνδρῶν τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ὁ πολὺς ἄνθρωπος εὐρίσκει ὡς πάσης ἐπικρίσεως ὑπέρτερον». ⁵⁰ Ἄλλωστε τὸν σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας δὲν εἶχε ἐπικαλεστοῦ προεισαγωγικὰ καὶ στὴ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ 1820 ζητώντας ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο νὰ τὴν ἀκούσει ἀτάραχα; Ὡστόσο τὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε λάβει ὑπόψη του αὐστηρὰ τὴ δεοντολογία, τὴν ἀνιδιοτέλεια τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Στὴν ἀφετηρία τῆς σύλληψης καὶ δημοσιοποίησης τοῦ κειμένου φοβοῦμαι ὅτι εἶχε ὑπείσθῃ ἓνας παράγοντας ἐντελῶς ἐξωκριτικὸς πού, παραμερίζοντας τὴν ἀναμενόμενη συναισθηματικὴ ἀντίδραση καὶ ἀναταραχὴ στὴ μικρὴ κοινότητα τῶν λογίων καὶ πέρα ἀπ' αὐτή, ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ φτάσει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης σὲ ἄλλον παρά στὸν φυσικὸ του ἀποδέκτη. Θὰ γίνω πιὸ σαφής.

Τὰ σχέδια τοῦ Γκίλφορντ γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Ἰόνιου Πανεπιστημίου εἶχαν ἤδη ἀπὸ ἐνωρίς ἀρχίσει νὰ πραγματοποιοῦνται. Μεθοδικὰ καὶ μὲ περίσκεψη συγκροτοῦσε τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἐπιτελεῖο, πότε στέλνοντας μὲ ἐξοδὰ του σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια νέους ἐπιστήμονες γιὰ νὰ τελειοποιηθοῦν στὶς ἐπιστῆμες τους καὶ νὰ ἐπανδρώσουν τὶς καθηγητικὲς ἔδρες, πότε ἀναζητώντας στὸν σχολικὸ περίγυρο τῆς Ἑλλάδας καταξιωμένους καὶ μὲ φήμη δασκάλους. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ὁ Γκίλφορντ ἔδειξε ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περιπτώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμίν Λέσβιου. Οἱ δύο φίλοι, ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Φιλητᾶς, ἐνήμεροι τῶν κινήσεων τοῦ ἄγγλου φιλέλληνα, ἐκδήλωσαν γρήγορα τὴν ἀντίθεσή τους, ὁμοφωνώντας γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ μεταπειστοῦ ὁ τελευταῖος ὥστε νὰ ἀποτραποῦν οἱ προσκλήσεις. «Ὁ εὐγενέστατος Λ[όρδος] Γιλφόρτιος — ἔγραφε ὁ Ἀσώπιος τὸν Μάρτιο 1820 σχολιάζοντας τὴν εἶδηση πού τοῦ εἶχε μεταβιβάσει ὁ φίλος του— ἀπέβλεψεν εἰς τὸν ἀργυροκέρυκα τῆς Σμύρνης. Ἀλλὰ πῶς ἐστοχάσθη ὅτι γέννημα τῆς Τσαριτσένης, καὶ μαθητῆς τοῦ Τυρνόβου, εἶναι ἱκανὸς νὰ διατάξῃ ἄνδρας πολλοὺς χρόνους ζήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην; διατί; διότι ἐβγάξει λόγους καὶ συντάσσει ἢ συρράφει ποιητικὴν; [...] ἂν διαφύγωμεν ἐκεῖνον τὸν γεννάτον, καλλιώτερα

yothis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, Ἀθήνα 1989, σ. 39.

50. Ὀμιλία Κ. Ἀσωπίου Ἐκφωνηθεῖσα ἀπ' αὐτοῦ ... τῆς κγ' Ὀκτωβρίου 1842, ἐπὶ τῆς ἐνάρξεως τῶν αὐτοῦ μαθημάτων, σ. 17. Πβ. Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 221, 236. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ κριτικὴ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο της «χωρὶς ἀγανακτῆσεως, χωρὶς φιλοπροσωπίας, sine studio et ira», ὁ.π., σ. 19.

δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του». ⁵¹ Ἦταν ἄραγε ἀπλή σύμπτωση ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς βιβλιοκρισίας τῆς «Ποιητικῆς» εἶδε τὸ φῶς στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» ἕνα μῆνα ἀργότερα; Τὸ μεσοδιάστημα παρεῖχε χωρὶς ἀμφιβολία στὸν Ἀσώπιο τὴ χρονικὴ ἄνεση ὥστε νὰ συντάξει τὸ κείμενό της καὶ νὰ προλάβει τὴ δημοσίευσή του σ' ἕνα ἀπὸ τὰ προσεχῆ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ (15 Ἀπριλίου 1820). Εἶχε ἄλλωστε βρεῖ καὶ τὴν ἀφορμὴ πού τοῦ χρειαζόταν: τὴν κριτικὴ τοῦ Ruhkopf στὶς *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Φιλητᾶς —δὲν μαρτυρεῖται ἂν γνῶριζε τὴν πρωτοβουλία τοῦ φίλου του— μιλοῦσε γιὰ τὰ ἐγκώμια τῆς ρητορικῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ «ἀργυροκῆρυκος» πού εἶχε ἀκούσει ὁ Γκίλφορντ καὶ πού τὸν ἔπεισαν ὅτι «dignus est intrare in nostro docto corpore», ὁ ἴδιος ὅμως ἤλπιζε «νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τοιοῦτον Δημοσθένην». ⁵² Ἐνα χρόνο νωρίτερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1819, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Βενιαμὶν Λέσβιου δὲν παράλλαζε πολὺ: «Στοχάσου μίαν φορὰν σχολάρχην Κυδωνίας ἐν ἰσοτιμίᾳ μετ' ἄλλων! καὶ καλόγηρον ὅπου δὲν ἐξεσκωριάσθη τόσον καλὰ εἰς τὴν οὐσίαν» ⁵³ (σὲ ἄλλα γράμματά τους οἱ δύο φίλοι τὸν ὀνομάζουν «ἀπελέκητον», «ἄξεστον», «ἀγγριοκαλόγηρον» ⁵⁴ κτλ.).

Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕνα φαινόμενο ἀπαρέσκειας καὶ ἀπωσης πού τροφοδοτοῦνταν ἀπὸ δύο κυρίως δεδομένα, ἄσχετα ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἢ γλωσσικὲς διαφορὲς (ὅλοι ἀνῆκαν στὸ ἴδιο ἰδεολογικὸ καὶ γλωσσικὸ στρατόπεδο), ἄσχετα ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπάθειες καὶ ἀντιδικίες, ὅπως π.χ. συνέβαινε στὶς σχέσεις τοῦ Ἀσώπιου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μὲ τὸν

51. Γράμμα Ἀσώπιου 15.3.1820, ΕΒΕ Φ 20.

52. Γράμμα Φιλητᾶ, Ὁξφόρδη 10.5.1820, ΕΒΕ Ασ 248. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 976.

53. Γράμμα Φιλητᾶ στὸν Ἀσώπιο, Τεργέστη 8.8.1819, ΕΒΕ Ασ 244. Πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 396, Ρωξάνη Ἀργυροπούλου, Ὁ Βενιαμὶν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα, Ἀθήνα 1983, σ. 78, Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 26.

54. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., σ. 890, Ρ. Ἀργυροπούλου, ὁ.π., σ. 78. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια ἀμυντικὴ στάση εἶχαν τηρήσει καὶ νωρίτερα (1818) προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ διδασκαλικὴ ἔδρα τῆς σχολῆς Τεργέστης ἀπὸ ἀνεπιθύμητες προσκλήσεις. «Τὴν Τεργέστην δὲν συμφέρει κατ' οὐδένα λόγον νὰ τὴν χάσωμεν ἀπὸ τὰς χεῖρας μας. Ἐὰν εἶσαι σὺ εἴμαι καὶ ἐγώ. Ἐὰν ὅμως μᾶς βάλωσιν κανένα Γκούμαν ἢ κανένα ἄγιον καὶ ἱερολογιώτατον Οἰκονόμον addio Trieste per sempre καὶ εἰς μάτην τὰ σχέδιά μας», γράμμα Ἀσώπιου, Τεργέστη 4.5.1818, ΕΒΕ Ασ 1802, πβ. Κων. Διαμάντης, ὁ.π., Ἡπειρωτικὴ Ἑστία 9 (1960) 540, Στέφ. Μπέτης, ὁ.π., σ. 138 καὶ Ὁλγα Κατσαρδῆ-Herring, Ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης (1751-1830), τ. 1, Ἀθήνα 1986, σ. 275 (σημ. 136).

Κων. Κούμα. Τὰ δεδομένα αὐτὰ συνδέονταν μὲ στρατηγικὰ σχέδια, ὅπως προσπαθοῦσαν νὰ τὰ ἐπιβάλουν οἱ δύο φίλοι σὲ ἀντίθετη προφανῶς κατεύθυνση πρὸς τὶς ἐπιλογές καὶ τὴν ἰδεολογία τοῦ Γκίλφορντ. Πρῶτο δεδομένο, ἡ ἑλληνοκεντρικὴ ἐκπαιδευτικὴ προέλευση τῶν δύο ὑποψηφίων (δὲν φαίνεται ὡστόσο νὰ ἦταν πληροφορημένοι γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς σπουδὲς τοῦ Βενιαμίν⁵⁵). γι' αὐτοὺς ἀποτελοῦσε ἐπιχείρημα ἰσχυρὸ ὥστε νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὰ ἐπιστημονικὰ τους προσόντα, τὰ ὁποῖα στὴν ἀντίληψή τους δὲν δικαιολογοῦσαν τὴν εἴσοδο καὶ τὴν ἰσότημη ἀποδοχὴ τους σ' ἓνα δυτικοῦ τύπου πανεπιστήμιο πού πήγαινε νὰ συγκροτηθεῖ καὶ δεύτερο (ἂν ἔχω διαβάσει σωστὰ πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς) τὸ ἱερατικὸ τους σχῆμα· μὲ φανερὴ προκατάληψη ἀπέναντι στοὺς ρασοφόρους γενικὰ λογίους (ἐνδεικτικὴ ἢ ρητὰ ἐκφρασμένη γνώμη τοῦ Ἀσώπιου: «καλλιώτερα δὲν μᾶς προσμένουν ἀπὸ ἄλλους ὁμοστόλους του»), προκατάληψη πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὴν ἐκδήλωναν μὲ αἰχμηροὺς χαρακτηρισμοὺς, μειοτικὰ ὑπονούμενα καὶ σατιρικὰ λογοπαίγνια, ἔμοιαζε νὰ μὴ τοὺς εὐχαριστεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Βενιαμίν στοῦ ἀξίωμα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου, τίτλος πού ἔπρεπε νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ κάθε ὑπονόμευση. Καὶ ἂν ὁ Ἀσώπιος δὲν θέλησε τελικὰ νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἱεροσύνη λυπώντας τὸν βαθιὰ θρησκευόμενο, καὶ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξο πίστη, εὐγενὴ προστάτη του,⁵⁶ καὶ ἂν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης πείστηκε κατ' ἀπαίτηση τοῦ Γκίλφορντ νὰ φοιτήσῃ στοῦ Πανεπιστήμιο τῆς Γοτίγγης «παπαδοφορεμένος (...) διὰ νὰ δώσω ὕλην εἰς γέλωτα καὶ ἀνησυχίαν μου», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε στὸν Ἀσώπιο στὰ 1819⁵⁷ (κάτι γνώριζε ἀπὸ διακωμώδηση αὐτοῦ τοῦ εἵδους λίγα χρόνια πρὶν⁵⁸), οἱ μετακλήσεις τῶν δύο ἄλλων ἱερωμένων στοῦ Ἰόνιο Πανεπιστήμιο ματαιώθηκαν. Στὴ μετάπειση τοῦ ἄγγλου φιλέλλη-

55. Ρ. Ἀργυροπούλου, ὁ.π., σ. 49-50.

56. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Συμπλήρωμα στὰ βιογραφικὰ τοῦ Κ. Ἀσώπιου», *Ἑλληνικά* 16 (1958-59), 173 (σημ. 3). Πβ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ κόμης Φρειδερίκος-Δημήτριος Γκίλφορντ καὶ ἡ ἰδεολογικὴ θεμελίωση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας», *Κέντρο Μελετῶν Ἰονίου. Τὸ Ἰόνιο. Οἰκολογία - Οἰκονομία - Ρεῖματα ἰδεῶν. Πρακτικὰ Συμποσίου 1985*, Ἀθήνα 1990, σ. 168.

57. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Θεόκλητος Φαρμακίδης πρὸς Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο, 1819-1832», Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸν Α' τόμο τῶν πρακτικῶν τοῦ Δ' Πανιωνίου Συνεδρίου [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, τ. 23], Κέρκυρα 1980, σ. 103-104. Πβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, ὁ.π., σ. 165.

58. Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἡ “Τράγου Κατάργησης”», *Ἐρως εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῖν*, Ἀθήνα 1965, σ. 157-192.

να, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστο τὸν Οἰκονόμο, ἡ ἐπίκριση τῆς «Ποιητικῆς» στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ», ἔντυπο τοῦ ὁποίου ὁ Γκίλφορντ ἦταν τακτικὸς ἀναγνώστης καὶ περιστασιακὸς συνεργάτης,⁵⁹ ἀσφαλῶς θὰ λειτούργησε καταλυτικά. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ μελλοντικὸς σφῶδρὸς συγγραφέας τῶν «Σουτσείων» θὰ πρέπει νὰ ξέχασε γρήγορα αὐτὸ τὸ πρωτόλειο τῆς κριτικῆς του ἐνασχόλησης μὲ τὰ πράγματα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ὅσο τουλάχιστο δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ τὸ κάνει οἱ ἀναμοχλεύσεις τοῦ θέματος ἀπὸ τρίτους, ὅχι ἀπαραίτητα ἀρνητικές, ὅπως ἐκείνη τῆς («Ἀθηνᾶς») τοῦ 1834.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

59. Βλ. *Α.Ε.* 1819, σ. 601-606 καὶ 812-814 (ὑπογράφει μὲ τὸ ψευδώνυμο «Φιλότημος Φιλανθρωπίδης Κοσμοπολίτης»).